

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE MAARİF MÜFETTİŞLİĞİ İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA ETİK İLKELER

Hasan YILDIZ*

ÖZ

Devlet yönetimini oluşturan yapıların her birinde, idarenin gerçekleştirdiği icraatlara ve bu icraatların sonucuna ilişkin tesbit ve değerlendirmeler yapabilmek amacıyla, değişik yöntemlerle teftiş ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu görevi yürüten müfettişlerin ayrıca soruşturma görevi ile de yükümlü olmaları nedeniyle, ifâ edecekleri görev esnasında taraflara karşı takınacakları tutum ve davranışlarında bir takım etik kurallara dikkat etmeleri önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı maarifinde teftiş görevinin doğuşu, gelişimi ve günümüze yansımaları ile bu görevi ifâ eden müfettiş ve muhakkiklerin uymaları gereken kuralların kaynağına ilişkin bilgi ve belgeler *etik* ilkeler açısından ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teftiş, denetim, soruşturma, müfettiş, maarif müfettişliği, etik ilkeler.

---

* Milli Eğitim Denetçisi, MEB Rehberlik ve Denetim Başkanlığı. hasanyildiz@meb.gov.tr

**THE ETHICAL PRINCIPLES WITHIN THE
CONCEPT OF REGULATIONS REGARDING THE
INSPECTORATE OF EDUCATION, FROM THE
TANZIMAT REFORM ERA UNTIL TODAY**

ABSTRACT

It is a known fact that in each of the structures establishing the state government, inspections and supervisions with different methods are done in order to make identifications and evaluations regarding the practices done by government and the results of those practises. Due to the reason that the inspectors performing this task are also responsible for the investigation task, it is important they comply with some ethical rules concerning their attitudes and behavior against other parties while performing their task.

In this study the birth, development and the present day reflections of the inspection task in the Ottoman education system and the documents and data regarding the rules the investigators and inspectors performing this tasks have to comply with, all within the framework of ethical principles, is being discussed.

Key Words: Inspection, supervision, investigation, inspector, the inspectorship of education, ethical principles.

GİRİŞ

Arapçada ‘aramak ve araştırmak’ anlamına gelen *فتش / fe-te-şe* mastarından türetilen *teftiş*¹; genel olarak “*araştırma, inceleme; soruşturma; teftiş, denetleme; kontrol; muayene, yoklama; sorgulama*”² anlamlarında kullanılmaktadır. “*Gereği gibi sorup/sorulup araştırma; bir şeyin doğrusunu bulmak için her taraftı arayıp tarama*”³ şeklinde açıklanan teftiş görevini icra edenler için; “*müfettiş; teftiş ve tahkik me’muru,*”⁴ sıfatlarının kullanıldığı belirtilmektedir.

Genel bir ifadeyle “*Bir şeyin aslını anlamak veya bir işin gereği gibi yapılıp yapılmadığını öğrenmek maksadıyla her yönden inceden inceye yapılan araştırma*”⁵ şeklinde gerçekleşen teftiş faaliyetinin sonucunda hakikatin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

İnsanoğlunun fitratında mevcut olan *merak etme, murakabe etme, gözlem yapma, arama, araştırma ve gerçeği öğrenme* arzusu, onu bireysel ve sosyal hayatının her alanında bir nevi teftiş eylemini gerçekleştirmeye sevk etmektedir. Dolayısıyla en küçük sosyal topluluklardan en büyük yönetim yapılanması olan devlet organizasyonuna kadar her an bir teftiş faaliyetine ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır.

Tarihsel süreç içerisinde nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin teftiş eyleminin, farklı nitelik ve tarzlarda insanoğlunun hayat bulduğu andan itibaren gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Özünde, merakın izâle edilerek hakikatin ortaya çıkarılması ve karanlığın aydınlatılması amacı bulunan teftiş eyleminin sonucunda, ortaya çıkarılan gerçek, kimilerinin lehinde kimilerinin de aleyhine olabilir. Önemli olanın hak ve hakikatin ortaya çıkartılması olduğuna göre, insanoğlu var olduğu müddetçe bu yöndeki çaba ve gayretler de devam edip duracaktır.

Gerek özel gerekse kamu sektöründe kurumsal amaçların maksimum düzeyde gerçekleşmesi noktasında dönütlerin/geribildirimlerin önemi inkar edilemez. Ana hatlarıyla en az üç alt sistemden oluşan “girdi, işleme ve çıktı” süreçlerinin her aşamasında kontrol/denetim mekanizmasının sağlıklı işletilmesi, o sistemin makro düzeydeki hedeflerini gerçekleştirmesine katkı

¹İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Mearif, ty. C.II., Kahire, s. 3341.

²Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l-Arabi'l-Hadis - Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık yay., İstanbul 1995, s. 644.

³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986, s.1269.

⁴ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1269.

⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay., 3.bs., İstanbul 2008, s.3120.

sağlayabilecektir.⁶ Gareth Morgan'ın çift devreli öğrenme sisteminde açıkladığı üzere işleyiş normlarının yerindeliğini sorgulayarak somut duruma 'iki kademeli bakabilme' yetisi tüm işletmeler için önerilen en önemli niteliklerdir.⁷ Sağlıklı geri bildirimler/dönütler sağlayan bu yetiyi güçlendirecek mekanizmanın performansı ise, organizasyonların vazgeçilmez unsuru olan kontrol/denetim sürecinin niteliği ile doğrudan ilişkilidir.

Tarih boyunca tesis edilen büyük ya da küçük organizasyonlar ile kurum ve kuruluşların pek çoğunda, yönetim faaliyetlerinin daha sağlıklı ve verimli yürütülmesi adına değişik formatlarda ve değişik isimler altında *teftiş* faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaç nedeniyledir ki teftiş görevinin usul ve esasına ilişkin bir takım düzenlemeler ve değişiklikler özellikle modern devletin doğuşuyla birlikte kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Her yönetim mekanizmasında olduğu gibi Osmanlı Devlet müesseselerinde de modernleşme sürecine girişle birlikte teftiş, denetim ve tahkikata duyulan ihtiyaç nedeniyle, bu görevi icra etmek üzere görevlendirilen memurların görevlerini yürütmelerine esas olacak hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede II. Mahmud döneminde maarif işlerini yürütmek ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere 1838 senesinde kurulan *Meclis-i Umur-ı Nâfia*'nın, aynı yıl yayınladığı lâyhada; ilk defa mekteplerin teftişine ve teftiş görevinin tanımına yer verilmiştir.⁸ Bu nedenle bahse konu lâyiha ile başlayan ve maarif alanındaki teftîşâta ilişkin çıkartılan mevzuatta yer alan etik ilkeler, araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Tanzimat'la temeli atılan ve Cumhuriyet dönemine miras kalan maarif teftişine ilişkin hukuki düzenlemeler gereğince, teftiş ya da denetim faaliyetini icra etmek ve gerektiği hallerde tahkikat yapmak üzere görevlendirilen memurların uymaları gereken etik kuralların neler olduğu, yaşanan tarihsel tecrübenin günümüzde yaşanan meslekî etik problemlere çözüm sunup sunamayacağı hususlarının araştırılıp değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada genel tarama modeli kapsamında öncelikle ilgili dönemde maarif teftişine ilişkin yayınlanmış olan mevzuat ile yine genel anlamda

⁶ Bkz. Haydar Taymaz, *Eğitim Sisteminde Teftiş*, Pegema yay., Ankara 2002, s.7.

⁷ Gareth Morgan, *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*, (Çev.Gündüz Bulut), Mess yay., İstanbul, 1998, s.103.

⁸ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338, s. 8.

teftiş, denetim ve soruşturma iş ve işlemine ilişkin hazırlanmış talimatnameler ve eserler taranmış, elde edilen veriler konuyla ilgili literatür ile birlikte değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda öncelikle etik kavramına ilişkin değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

ETİK

Lügatlerde *ahlâkla ilgili, ahlâkî*,⁹ *ahlâk, ahlâk bilgisi, ahlâk bilimi, ahlâk felsefesi*,¹⁰ *töre bilimi*¹¹ gibi anlamlara gelen *etik*; Yunanca kökenli bir kelime olup; “*bir çalışma faaliyetinde bulunan insanların ahlâk ilkelerini, davranış biçimlerini, görevlerini ve zorunluluklarını belirleyen kurallar olarak tanımlanabilir*”.¹²

Temelinde iyilik etme, kötülük etmeme, adil davranma gibi ana belirleyicileri¹³ olan etik kavramına, ihdas edilen kanuni mevzuatın dışında, toplum tarafından genel kabul gören ya da mutabakata varılan ve ahlâki kurallar kapsamına dâhil edilen ilkeler demek mümkündür.

Etik, yasalardan farklı olarak, çoğunlukla yazılı ve kesin koşullar içermez. Zamana, değişen koşullara, toplumsal gereksinim ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak değişimler gösterebilir, Ancak temelindeki *iyilik etme, kötülük etmeme, adil davranma* gibi ana belirleyiciler değişmez.¹⁴ Etik kurallara ilişkin her ne kadar yazılı kurallar manzumesi ihdas edilmemiş olsa bile, mâkul ve sağduyulu bakış açılarının oluşturduğu bir genel mutabakat ile birlikte, adalet ilkesini esas alacak yaklaşım biçimlerinin etik kurallar kapsamında mütalaası mümkündür. Nitekim vicdan ve akl-ı selimin kılavuzluğunda değerlendirildiğinde, ortaya konulacak etik ilke ve kuralların neredeyse ittifak derecesinde ortak olduğu müşahede edilebilecektir. Bu nedenle “*ideal anlamda etik, evrensel olarak -yani bütün zamanlardaki tüm insanlar için geçerli olan- doğru davranışı tanımlayan bir koddur*”¹⁵ denilebilir.

⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s.3120.

¹⁰ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 11.bs, Ankara 1996, s.354.

¹¹ Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, , 10.bs., Ankara 2005.

¹² Şevket Ruacan, “Bilimsel Araştırma ve Yayınlarında Etik İlkeler”, (Çevrimiçi) <http://vvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum1/sruacan2.pdf>, 20.04.2013., s.1.

¹³ Ruacan, *a.g.m.*, s.1.

¹⁴ Ruacan, *a.g.m.* s.1

¹⁵ Nuran E. Işık, “Bilim, Etik ve Eğitim ilişkisi Üzerine”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 2003-1, S.423, s.26.

Ayrıca, ahlâkı da konu edinen etiğin, felsefî bir bilim dalı olması hasebiyle,¹⁶ zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı ve bu çerçeveden bakıldığında da *ahlâkî, yaratılışa uygun, fıtrata uygun* olan yaklaşım ve davranışlar anlamında değerlendirildiği de müşahede edilmektedir. Böylece etik kavramının, *selim* ve *ortak akıl* tarafından kabul görmüş, üzerinde toplumsal mutabakat ya da uzlaşma sağlanmış tutum ve davranışlar manzumesi olarak değerlendirilme imkânı da ortaya çıkmaktadır.

OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDE TEFTİŞE İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ilim ve kültür alanında önemli görevler icra eden ve büyük mesafeler alınmasını sağlayan medreseler ile genel eğitim kapsamında eğitim verilen sıbyan mekteplerinin zamanla kendilerini yenileyememeleri üzerine bir takım düzenlemelere; reform ve ıslahata ihtiyaç duyulmuş, yürütülen çalışmalar sonucunda II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen resmi düzenlemeler ile değişik alanlarda mekteplerin tesisine başlanmıştır.

II. Mahmud döneminde ilk defa maarif işlerini yürütmek ve gerekli düzenlemeleri yapmak üzere 1838 senesinde kurulan *Meclis-i Umur-ı Nâfia*'nın, aynı yıl yayınladığı lâyhada; "...*mezkûr mekteplerde ta'lim ve te'allümde bir ka'ide ve nizam olmayub, hiçbir taraftan dahi lâyıkıyla nezâret ve ikdâm olunmadığından, muallimîn bildikleri gibi okutmakta ve bu veçhile mevcut olan sıbyanın vakitleri fakat bir kuru gürültü ile geçmekte olduğundan*"¹⁷ bahisle, öncelikle mevcut mahalle mekteplerinde gözlenen olumsuz durum göz önüne serilmiş, bu çerçevede; "...*evvela mevcut olan mektep hocalarının ahvâl ve derece-i ma'lûmâtları me'murlar tayiniyle teftiş olunup*"¹⁸, gerekli istihdamın yapılarak, sınıflarda ve mekteplerde gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi emredilmiştir. Bahse konu lâyiha'nın âmir hükümlerinden olan "*mekteplere hocalarının yeterliliğine ilişkin gerçekleştirilecek teftiş görevini yürütmek üzere memur tayin edilmesi*", maarif alanındaki teftişe ilişkin ilk hüküm olma niteliği taşımaktadır. Bu lâyhâ kapsamında 8 Nisan 1847 tarihinde yayımlanan "*Etfâlin Tâ'lim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İtâ Olunacak Tâ'limat*"la ilk defa

¹⁶ Osman İnci, "Bilimsel Yayın Etiği İlkeleri Yanıltmalar, Yanıltmaları Önlemeye Yönelik Öneriler", *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık-2009*, (sempozyum bildirileri), Tübitak, Ankara-29 Kasım 2009, s.69.

¹⁷ Cevad, *a.g.e.*, s.8.

¹⁸ Cevad, *a.g.e.*, s.8.

'*muîn-i mekâtib*' sıfatıyla bir müfettişlik görevi ihdas edildiği görülmektedir.¹⁹ Ancak bir yıl sonra "*mu'inlik me'muriyetlerine lüzum görülmediğinden*" bahisle "*adı geçen memuriyet ilgâ edilmiştir,*"²⁰ denilmiş ise de, 1869 tarihli "*Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*" yayınlanana kadar teftiş işlerinin, sıbyan ve rüştiye mekteplerinde *muîn* sıfatıyla görevlendirilen ve öğretmenlere yardımcı olan görevlilerin sorumluluğunda yürütüldüğü anlaşılmaktadır.²¹ Mezkûr talimatname ile; *muîn-i mekâtib* olarak tayin edilecek görevlilerin, mektep hocalarına "*suhûlet-i ta'lîm keyfiyetini ifâde etmek*" görevi ile yükümlü tutuldukları, "kolay öğretim yöntemlerini mektep hocalarıyla paylaşmak" şeklinde özetlenebilecek olan bu bilgilendirmenin sonucunda ise, mezkûr yöntemlerin mektep hocaları tarafından derslerde kullanılmasının gerektiği belirtilmektedir.

1 Eylül 1869 tarihli *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nin yayımlanması için hazırlanan Meclis-i Hassı Vükelâ (Bakanlar Kurulu) Mazbatasında özellikle maarif alanında yaşanan sıkıntılardan bahsedilmek suretiyle teftiş görevinin önemine vurgu yapılmış, bu çerçevede; "*.. ve halkı tahsîl-i ma'rifete icbar edecek bir kâidenin ve ale'l-umum mekâtîbi, nezaret-i mütemâdiye altında bulunduracak bir hey'et-i teftîşiyenin fikdânı dahî envâ'-ı mehâzîr-i mülkiyeyi tevliid eylediği*" dile getirilerek *heyet-i teftîşiyeye/teftiş heyetinin* yokluğunun çeşitli sakıncalara yol açtığı tespitine yer verilmiş,²² böylece teftiş işlemi Nezâret'in resmî ve kanunî görevleri arasına girmiştir.²³ Bahis konusu Nizamnâme'ye göre Maarif-i Umumiye Nazırlığının merkez teşkilatı bünyesinde kurulan *Meclis-i Kebir-i Maarif*'in '*İdâri Dâire*'sinin oluşumunda, yarısı gayr-i müslim olmak üzere 4 muhakkik görevlendirilmesi yapılmıştır.²⁴ Aynı Nizamname'nin "Vilayet Maarif Meclisleri" ara başlığı altında yer alan 143'üncü maddesinde ise özetle; Dersaadet'te oluşturulan *Meclis-i Kebir-i Maarif*'in bir şubesi ve maarif işlerini yürütmeye vasıta olmak üzere vilayetlerde teşkil olunacak 'Maarif Meclisleri' heyetinde, ikisi müslim, ikisi gayr-i müslim olmak üzere dört 'muhakkik'; Liva merkezlerinde ise biri müslim, diğeri gayr-i müslim

¹⁹ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.5, 1994, s.27.

²⁰ Cevad, *a.g.e.*, s.36.

²¹ Yasemin T. Erdem., "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", *OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.26, 2009, s.57.

²² Cevad, *a.g.e.*, s.104.

²³ Bayram Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu yay., 3.bs., Ankara 1999, s.49.

²⁴ *Düstur*, I.Tertip, C.II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 207.

olmak üzere iki ‘müfettiş’ bulunacağı belirtilmiş, 148’inci maddede muhakkiklerin, 149’uncu maddede ise müfettişlerin görevlerinin neler olduğu açıklanmıştır.²⁵ Maarif Nezâreti merkez teşkilatında muhakkiklerin görevlendirilmesinin yanında, vilayet merkezlerinde muhakkiklerin, livâlarda ise müfettişlerin görevlendirilmesiyle “taşrada eğitim ve öğretim işlerinin teftiş yolu ile izlenip denetlenmesi ilk defa olarak resmi görevlilerin sürekli sorumluluğu altına verilmiştir.”²⁶ Diğer taraftan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin ilanından sonra *Meclis-i Maarif-i Kebir* bünyesinde me’ mürîn-i teftîşîye adı altında iki teftiş me’ mûriyetinin kurulması,²⁷ teftişe verilen önemin giderek arttığına göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

28 Nisan 1875 (22 Rebiulevvel 1292) tarihinde yayımlanan “*Dersâdet ve bilâd-ı selâsede bulunan mekâtib-i sıbyâniyenin idaresi için ahâlîce intihâb olunacak âzâdan mürekkeb olmak üzere teşkil olunacak mecâlîs-i tedrîsiye ve şu’belerinin sûret-i teşkiliyle vazifeleri hakkında i’lân olunan talimat*”ın 14’üncü maddesinde; “...müfettiş efendiler kemâkân mekâtib-i mezkûreye gidip tahkîk-i ahvâl edecekleri gibi, ta’limât-ı mevcûde ve ûsûl-u müttehizeye münâfi bir hâl ve hareket gördüklerinde .... icrây-ı icâbına teşebbüs edeceklerdir.”²⁸ denilmek suretiyle, müfettişlerin eskisi gibi sıbyan mekteplerini denetime devam edecekleri dile getirilmiş, böylece teftiş ve denetimin önemi bir kez daha ortaya konulmuştur.

Öte yandan 1881 (h.1299) yılında merkezî teşkilatın taşra maarifinden uzak ve habersiz olduğu anlaşılınca, taşra-merkez arasındaki münasebeti sağlamak için Nezaretteki müfettiş sayısı artırılmış, aynı zamanda bu müfettişlerin görev ve yetki sahaları ayrılmıştır. Bu durum maarifte teftişin değerinin anlaşıldığını göstermektedir.²⁹ Nitekim mektep ve medreselere ait hazırlanan bazı nizamnâmelerde de mektep veya medreselerin idâresi ile ilgili bölümlerde teftiş vazifesine yer verildiği görülmektedir.

Bu kapsamda; medreselerin ıslahı için 16 Safer 1328 (13 Şubat 1910) tarihinde yayımlanan “*Medâris-i İlmiye Nizamnamesi*”nin 5’inci maddesi ile müderrislere medresenin denetim ve gözetimine ilişkin bazı görevlerin verildiği görülmekte³⁰, “*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesine Zeyl Olarak Tanzîm Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi*”nin 5’inci maddesinde ise

²⁵ *Düstur*, I.Tertip, C.II, s. 207,209.

²⁶ Kodaman, a.g.e., s.50.

²⁷ Kodaman, a.g.e., s.50.

²⁸ Cevad, a.g.e., s.145.

²⁹ Kodaman, a.g.e., s.30.

³⁰ *Beyânü’l-Hak*, (5 Cemaziyeluhra 1328/13 Haziran 1910), c.3, s.1286.

*hey'et-i tedrîsiye'nin uhdesine aynı zamanda medresenin bütün işlerini teftiş ve kontrol görevi tevdi edilmektedir. Anılan maddede teftiş görevinin kapsamı net bir şekilde ve veciz bir ifadeyle şu şekilde ortaya konulmaktadır; "Hey'et-i Tedrisiye mütemâdiyen medârisi yoklayup derslerin ve talebenin devamını ve usûl-i tedrîsin mihver-i lâyıkında husn-i cereyânı teftiş ve tefahhus ve hilâf-ı usûl bir hâl ve hareket gördükte mütecâsirini tenbîh ve i'kâz ile mükelleftir."*³¹

Yine, 1 Ekim 1914 (10 Zilkade 1332) tarihinde yayımlanan Islâh-ı Medaris Nizamnamesinin Esbâb-ı Mucibe Lâyihasında; "*bir müessese, ne kadar iyi esaslara ibtina edilirse edilsin (dayandırılırsa dayandırılın) murâkabe ve teftişten mahrum kalacak olursa matlup olan intizamı kemaliyle gösteremeyeceği*"³² belirtilerek teftişler neticesinde getirilecek olan tenkit yada teklifin büyük bir intibahı/uyanmayı temin edeceği belirtilerek yeni bir teftiş heyetinin oluşturulması karara bağlanmıştır. Nitekim Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi ile kurulan Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medreseleri için hazırlanan Nizamnâmede, adı geçen medreselerin *sûret-i idâresine* ilişkin belirlenen hükümler arasında teftiş verilen önem şu şekilde izah edilmektedir;

*"Medresenin idaresine müteallik husûsât ile tarz-ı tedrisatı tedkîk ve teftîş edilmek üzere lüzûmu kadar müfettiş ta'yîn olunacaktır. Müfettişler lâyihalarını doğrudan doğruya Makâm-ı Meşîhata î'tâ eyleyecektir. İşbu lâyihalar üzerine iktidâ-ı hâl Makâm-ı Meşîhatça ta'yîn ve icrâ olunacak ve i'nde'l-icâb sûret-i mahsûsada vesâit-i mü'temine-i sâire ile de teftîşât icrâ edilecektir."*³³

Mezkûr hükümde müfettişlere, medresede verilen tedrisâtın teftişi ile birlikte kurumsal/idari teftiş görevi de verilmektedir. Nitekim günümüzde de maarif müfettişlerinin teftiş görevleri kapsamına ders ve kurum teftişi olmak üzere iki tür teftiş görevinin dahil edildiği bilinmektedir.

Öte yandan 5 Mayıs 1337 (5 Mayıs 1921) tarihinde TBMM İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla hazırlanan "*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*"nin

³¹ *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1326, s.6.

³² *Dâru'l- Hilâfeti'l- Aliyye Medresesi (Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i tedris ve kitaplar, Talimatname)*, Matbaa-ı Ahmet Kamil, İstanbul 1330-1333, s.7.

³³ *Dâru'l- Hilâfeti'l- Aliyye Medresesi (Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i tedris ve kitaplar, Talimatname)*, s.11.

5'inci maddesi gereğince oluşturulması istenen “*encümen-i ilmiye*”ye, teftiş ve murâkabe görevi verildiği görülmektedir.³⁴

Netice itibariyle maarifte teftişin öneminin fark edilmesi ile birlikte süreç içerisinde teftiş sisteminin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına önem verilmiş, gerçekleştirilen pek çok düzenleme ile birlikte 30 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan “*Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamnâme*”ye göre maarif nezareti *idare* ve *teftiş* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mezkûr Nizamnâmenin 15'inci maddesi gereğince de ilk defa Nezâret merkezinde “Heyet-i Tefîşiye Dairesi” kurulmuştur.³⁵ Cumhuriyet döneminde 2011 yılına kadar Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı olarak isimlendirilen ve halen Rehberlik ve Denetim Başkanlığı adı altında hizmetine devam eden birimin teşkilatlanmış ilk şeklini bu daire oluşturmaktadır. Böylece 1838 tarihli lâyiha ile ilk kez “*muîn-i mekâtîp*” isimli memurlar ile başlayan teftiş sürecinin, 1914 yılında maarif nezaretinde oluşturulan “Heyet-i Tefîşiye Dairesi” ile kurumsallaşmasını tamamladığı görülmektedir. “*Bi'l-cümle mektepler ile muallimînin ahvâlini ve tedrisatını, sûret-i cereyânını tefîş ...*,”³⁶ etmek şeklinde özetlenebilecek olan görevi icrâ etmek üzere kurulan ve gerek şeklen gerekse yapısal olarak pek çok düzenleme geçirerek günümüze kadar varlığını devam ettiren Heyet-i Tefîşiye Dairesinin, bu tarihsel süreç içerisinde gerek yazılı gerekse yazılı olmayan pek çok kuralları miras bırakması kaçınılmazdır. Teftiş görevini yürüten müfettişler tarafından, bir kısmı usta-çırak esasına dayalı bir disiplinle tevârüs edilmek suretiyle günümüze aktarılan ve etik kurallar kapsamında değerlendirilebilecek olan bu mirasın arka planını ve tarihsel serüvenini kaynaklara inerek aydınlatmak önem arz etmektedir.

MÜFETTİŞLİK GÖREVİ VE ETİK İLKELER

Devlet müesseselerinin her birinde, idarenin gerçekleştirdiği icraatlara ve bu icraatların sonucuna ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapabilmek amacıyla, her ne şekilde olursa olsun değişik yöntemlerle teftiş ve denetim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Genel amacı; “*Kamu ve kurum yararına insan davranışlarını kontrol etmek*”³⁷ olan teftiş faaliyetlerinin sağlayacağı geri bildirimler sayesinde, gerekli düzeltmelerin ve iyileştirmelerin hayata geçirilmesi de mümkün olabilecektir.

³⁴ *Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi*, Sebilürreşâd, c.XIX, S.481, s.136.

³⁵ *Düstur*, 2.Tertip, C.VI, Matbaa-i Amire, İstanbul-1334, s.1036-1041.

³⁶ *Düstur*, 2.Tertip, C.VI, s.1037.

³⁷ Taymaz, *a.g.e.*, s.3.

Sonuç odaklı bakıldığında müfettişin yürüteceği görevler kapsamında getireceği tekliflerin ve ortaya koyacağı hükümlerin hak ve adalete uygun olması, iyi ve doğruya yönelmeyi sağlaması, muhâsımlar ya da taraflar arasında adaleti tesis etmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla adaletin tesisi amacına matuf olmak üzere bir araç olarak kullanılacak olan teftiş ve inceleme-soruşturma faaliyetlerinde, görevlerin hassasiyetle yürütülmesi en temel ilke olmaktadır. Bu görevin yürütülmesinde elbette ki bir takım ahlâkî kuralların ya da etik ilke ve teâmüllerin dikkate alınması, yapılacak tespitler ve getirilecek tekliflerin isabet kaydetmesine katkı sağlayacaktır.

Nitekim Osmanlı Devletinde, hukukun birinci başvuru kaynağı ittihaz edilen Kur'an-ı Kerim'de, hüküm verme makamında olanlara yönelik olarak; "*insanlar arasında adaletle karar ver*" emri yer alırken,³⁸ bir başka ayette ise tüm inananlara; "*...sizin, anne-babanızın ve akrabalarınızın aleyhine de olsa, Allah rızası için hakikate şahitlik yaparak adaleti gözetmeye azmedin.*"³⁹ şeklinde hitap edilmek suretiyle; yöneten ya da yönetilen kim olursa olsun bizzat kendi aleyhine de olsa adaletten ayrılmamaları tavsiye edilmektedir.

Öte yandan teftiş görevini icra edenlerin yürüttükleri teftiş faaliyeti esnasında, görevlilere karşı hakkaniyetle davranmak zorunda oldukları gibi, yapacakları soruşturmalarda da adaletten ayrılmamaları gerekmektedir. Nitekim yine Kur'an'da yer alan; "*adil bir şekilde (tarafların) aralarını düzeltin/sulh edin ve (onlara) eşit davranın*"⁴⁰ hükmü gereğince taraflar arasında vuku bulan sorunların çözümünde özellikle adalet ve sulh kavramlarının merkeze alınması öğütlenmektedir. Bu nedenle teftiş görevini icra eden müfettişlerin yürüttükleri en temel iki görevden biri olan inceleme-soruşturma görevinde; idare ile memurlar arasında ya da memurların kendi aralarında ortaya çıkan sorunlarla ilgili olarak adil karar verme sorumluluğu bulunmaktadır. Gerek teftiş görevinde gerekse inceleme-soruşturma görevinde esas alınması gereken temel ilke *adalet* ilkesi olmaktadır. Dolayısıyla tarafların arasının "adaletle sulh edilmesi", ilahi emirde de yer aldığı üzere en önemli ilkedir.

Diğer taraftan adaletin tesisine giden yolda dikkat edilmesi gereken pek çok hususlarla beraber, adil bir karar vermeyi etkileyen pek çok etkenin bulunması da gayet doğaldır. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin idari ve adli

³⁸ Kur'an, 5/42, ayrıca bkz. 7/29; 16/90; 42/15.

³⁹ Kur'an, 4/135.

⁴⁰ Kur'an, 49/9.

hukuk sisteminde adaletin tesis edilmesi amacına yönelik olmak üzere usule ilişkin gerçekleştirilen pek çok düzenlemelerin varlığı bilinmektedir.

Nitekim, Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan bir komisyon marifetiyle 1868-1878 yılları arasında hazırlanan, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin "Kitâbu'l-Kazâ" bölümünde yer alan 1792'nci maddesinde, çok özlü bir ifadeyle; hâkimler için "*hakîm, fehîm, müstakîm ve emîn, mekîn, metîn olmalıdır*,"⁴¹ denilmek suretiyle derin ve kuşatıcı anlamlar ihtiva eden vasıflar belirlenmiştir.

Zikredilen vasıflardan 'hakîm' sıfatı gereği "*hükümleri sağlam, basiret ve sağduyu sahibi*"⁴² olan hâkimin vereceği hükümlerle adalet tesis edilecek, aynı zamanda 'müstakîm ve emîn' sıfatları gereği "*doğru, dürüst, namuslu, güvenilir ve itimat edilir*"⁴³ vasıfları üzerinde taşıyan hâkim, toplumun adalete olan güvenini sağlamlaştıracaktır. Öte yandan 'fehîm' sıfatı gereği "*anlayışlı ve idrak sahibi*"⁴⁴ bir hâkimin, vereceği kararlarda isabet kaydetmesinin yanında, 'mekîn' ve 'metin' sıfatları gereği "*güçlü, sağlam, dayanıklı, itibarlı ve vakur*"⁴⁵ olması halinde ise karşılaşılabileceği güçlükleri aşarak görevini hakkıyla yerine getirmesi ve böylece hak ve adaletin tesisini kemâle erdirmesi mümkün olabilecektir. Anlam hazinesi oldukça zengin olduğu görülen bahse konu sıfatların, bir bütünü tamamlayan parçalar ve birbirini besleyen unsurlar olduğu da aşikârdır. Bu sıfatların birbirinden bağımsız olduğunun düşünülmesi hâkimlik mesleğinin icrasında bir takım eksiklikleri de beraberinde getirecektir.

Mecelle'nin 1795'inci maddesinde ise; hâkimin mahkeme oturumunda alış-veriş yapmak ve şakalaşmak gibi mahkemenin saygınlığını yok edecek fiil ve hareketlerden sakınması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶ Hâkimlerin mahkeme oturumunda taraflarla alış-veriş ilişkisine girmelerinin ve şakalaşmalarının mahkemenin mehâbetine halel getireceği açıktır. Mahkeme ortamında gerçekleştirilecek olan bahse konu eylemlerin muhâkemenin inkitâna sebep olmasının yanında, soruşturmanın adalet ve isabetle sonuçlanmasına da engel olması kuvvetle muhtemeldir.

Genel bir değerlendirmeye nitelik ve usül açısından aynı görevi icra eden müfettişlerin de, yürüttükleri soruşturmalarda hakikati ortaya çıkarmak

⁴¹ *Düstur*, 1.Tertip, C.IV, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1299, s.116.

⁴² Ayverdi, *a.g.e.*, s.1166.

⁴³ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 860, 2266.

⁴⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 945.

⁴⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2013, 2066.

⁴⁶ *Düstur*, 1.Tertip, C.IV, s.116.

adına, taraflar arasında bir nevi hâkimlik rolü üstlenmeleri nedeniyle, mezkûr hükümleri dikkate almaları zorunludur. Nitekim adli konuları soruşturan hâkim ve savcılar gibi, müfettişlerin de yürüttükleri idari soruşturmalarda öncelikle bir savcı titizliğiyle ilgililerin lehinde ve aleyhinde olan tüm bilgi, belge ve delil oluşturacak her türlü materyali toplayarak, alacağı ifadelerle birlikte değerlendirmesi ve elde ettiği tüm delilleri konuyla ilgili mevzuatı esas almak suretiyle de bir hâkim ciddiyeti ile adalet süzgecinden geçirerek kanaate varması gerekmektedir. Dolayısıyla müfettişlerin yürütecekleri teftiş ve inceleme-soruşturma çalışmaları sürecinde, *Mecelle*'nin mezkûr maddesinde belirtildiği üzere taraflarla alış-veriş ilişkisine ya da şakalaşma boyutunda bir diyaloga girmemeleri önem kazanmaktadır. Bu gibi durumların taraflardan biri nezdinde olumsuz intiba bırakması mümkün olabileceği gibi, şakalaşma boyutundaki diyalogun ardından oluşabilecek samimiyetin, müfettişin raporunda belirteceği kanaatin oluşumunda adaletten sapması yönünde etki etmesi az da olsa ihtimal dâhilindedir. Kaldı ki böyle bir sapma söz konusu olmasa bile şakalaşma boyutundaki bu diyalogların taraflardan biri nezdinde ümit uyandırması, diğer taraf nezdinde ise soruşturmanın adil olmayacağı yönünde bir soru işareti oluşturma ihtimalinden bahsedilmesi mümkündür.

Yine *Mecelle*'nin 1796'ncı ve 1797'nci maddelerinde yer alan; "*Hâkim iki hasımdan hiç birisinin hediyesini kabul etmez, hiçbirisinin ziyafetine gitmez*"⁴⁷ şeklindeki hükmün, istisna kabul etmez temel bir ilke olarak, gerek hâkimler için gerekse müfettişler için geçerli olduğu aşikârdır. Doğal haliyle hediyeleşmenin ve ziyafete iştirak etmenin daha çok birbirini tanıyan, ortak bir geçmişi olan dost, arkadaş ve akrabalar düzeyinde gerçekleştiği dikkate alındığında; yürütülen bir denetim ya da inceleme-soruşturma çalışması nedeniyle bir araya gelinen tarafların sunduğu hediyelerin kabul edilmesinin ya da ziyafet tekliflerine icabet edilmesinin izah edilebilir bir yanının olamayacağı açıktır. Çünkü böyle bir kapı aralandığında hediye ve ziyafetin niteliğinin tahmin edilenin de ötesine geçmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulunda geleneksel bir söylem haline geldiği aktarılan "*ikram edilen ilk çay dışında hiçbir ikram kabul edilmez*" ilkesi; çok yerinde ve yılların birikimi, hatta asırların birikimi sonucu ortaya konulmuş ve geçerliliğini kaybetmemiş hayati öneme sahip önemli bir etik ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

⁴⁷ *Düstur*, 1.Tertip, C.IV, s.117.

kasabalarına uğrayan misafirin, devleti temsil etmek üzere payitahttan gönderilen yüksek rütbeli bir memur olması nedeniyle, ona bir bardak su dışında herhangi bir şey ikram edememenin verdiği derin üzüntüyü algılamak zor olmasa gerektir. Ancak maddi durumu ne olursa olsun yolda kalmışa ve yeri geldiğinde yabancıya dahi ikramda bulunmayı öğütleyen bir geleneğe sahip olan Osmanlı toplumunda, bu denli keskin ve katı bir kuralın konulmasının da hiç şüphesiz bir nedeni olmalıdır. Diğer taraftan bu konuda gösterilecek en ufak bir müsamahanın da yürütülen görevin hakkaniyetine ve adaletine gölge düşürme ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır. Ancak görevlendirilen müfettişlerin her türlü ihtiyacı için tahsisat ayıran devletin, böylece müfettişinin temsil görevinde zafiyet gösterme ihtimaline de fırsat vermediği gözden kaçırılmamalıdır.

Öte yandan Miladi 1840 senesinde⁵¹ kaleme alınan mezkûr talimatın bahis konusu maddesinin, günümüzde aynı işi gerçekleştiren görevliler için de önemli bir etik kuralı ortaya koyduğu görülmektedir. Teftiş ya da tahkikat görevi icra eden müfettişlerin gittikleri mahallerde, görevleri kapsamına dâhil olan kişi ve kuruluşların ikramlarını her ne gerekçeyle olursa olsun kabul etmemeleri, yapılan çalışmanın selameti açısından önem arz etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulunda geleneksel bir söylem haline gelmiş olduğu dile getirilen ve yürütülen görev süresince ‘*teklif edilen ilk çay dışında hiçbir ikram kabul edilmez*’ teâmülü açısından bakıldığında; en kolay temin edilebilen, maliyet ve masrafının söz konusu edilmesi dahi abes olan bir bardak çaydan fazlasının kabul edilmemesi, önemli bir etik kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bardak çaydan fazlasını kabul etmekle müfettişin adaletten sapması iddia edilemeyeceği açık olmakla beraber, bu yöndeki kapının aralanması müfettiş için toparlanması zor olan bir sürecin başlamasına yol açması da ihtimal dâhilindedir.

Diğer taraftan *Mecelle*’nin 1797’nci maddesinde; “*Hâkim, mütehâsımeynden hiç birisinin ziyâfetine gitmez*”⁵² hükmü ile taraflardan hiç birisinin ziyafetine gidilmeyeceği kesin bir dille belirtilmiş, *yeme ve içme* konusunda taraflardan uzak durulması öğütlenmiştir. Aynı hassasiyet müfettişlik görevini icrâ eden görevliler için de geçerlidir. Nitekim “bir fincan kahvenin 40 yıl hatırı vardır” atasözünün insan fitratına ilişkin önemli bir özelliği deşifre ettiği de inkâr edilemez bir gerçektir.

⁵¹ Bkz. Mahir Aydın, *a.g.e.*, s.97.

⁵² *Düstur*, 1.Tertip, C.IV, 117.

Yine 1840 tarihli mezkûr Teftiş Talimâtının üçüncü maddesinde; müfettişten, yürüttüğü teftiş faaliyeti esnasında düzensizlik ya da amaca uygun olmayan bir hareket tespit etmesi halinde *kızgınlık göstermeksizin* durumu derhal Bâbiâli'ye bildirmesi istenmekte,⁵³ böylece cereyan eden olumsuz duruma veya teftiş ve tahkikatın gidişatına ilişkin olarak başkaları tarafından bilgi sahibi olunmasına, dolayısıyla istenmeyen yeni bazı hususların ortaya çıkmasına izin verilmemesi amaçlanmaktadır. "... *hilâf-ı nizâm ve maksâd-ı âli harekât-ı nâ makbûlesi vaki' olmuş ise, garazsızca keyfiyeti derhal Bâbiâli'ye inhâ ve işâret ...eyleye*"⁵⁴ şeklindeki 'Talimat' emrinde ifade edildiği gibi, gerek teftiş faaliyeti gerekse tahkikat esnasında, müfettişlerin yürüttükleri çalışmanın sonucunu ifşa edici ya da imâ edici tavır yada konuşmalardan kaçınması, adalet ve hakkaniyete şüphe/gölge düşmesini engelleyecektir. Çünkü yürütülen soruşturmalarda gizliliğe riayet edilmesi en önemli hususlardan birisidir. Gizliliğin ihlâli, adaletin tesisi yolunda pek çok engel ve sorunla karşılaşılmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla taraflar, şahitler ve diğer kişiler nezdinde teftiş ya da tahkikatın sonucuna ilişkin yorumlara yol açabilecek, diğer bir ifadeyle ihsâs-ı rey anlamına gelebilecek tavır ve açıklamalarda bulunulması müfettişin kaçınması gereken davranışlardandır. Mezkûr hükümde belirtildiği üzere nizâma aykırı ve kabul edilmesi mümkün olmayan eylemlerin gerçekleştiğinin tesbit edilmiş olması halinde dahi, durumun şüyu bulmasına neden olacak hal ve hareketlerden kaçınılması ve durumun zaman kaybedilmeden ilgili makama iletilmesi emredilmektedir.

Diğer taraftan bahis konusu talimatın dördüncü maddesinde yer alan ve kısaca "*nizâmâta aykırı hareket edenlerin gizlenmeksizin ilgili makama bildirilmesi*" şeklinde özetlenebilecek emir gereğince,⁵⁵ müfettiş tarafından yürütülen teftiş ya da tahkikat esnasında, tesbit edilen mevzuata aykırı eylemlerin fail ya da faillerinin gizlenmemesi, suçun üstünün örtülmemesi istenmekte, adaletin tecellisini engelleyecek düşünce ve eylemlerden uzak durulması öğütlenmektedir. Benzeri bir emrin 1325/1906 tarihli ve toplam 8 varaktan ibaret olan ancak ilk 4 sayfası mevcut olmayan, muhteva itibariyle de "Maarif Müfettişlerine" yönelik olduğu anlaşılan bir talimatnamenin 68'inci maddesi ile Maarif-i Umumiye Nezaretinin 1330/1911 yılında yayınlamış olduğu "Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname"nin 12. maddesinde de yer aldığı görülmektedir. Birbirinin

⁵³ BOA, İ.DH, 13/603.

⁵⁴ BOA, İ.DH, 13/603.

⁵⁵ Bkz. BOA, İ.DH, 13/603.

aynı olan mezkûr maddelerde; “*Dâire-i teftişleri dâhilinde bulunan me'mûrîn ve muallimînin sû-i idâre ve isti'mâlini, iktidarsızlığını, muğayir ahlâk ve ahvâl ve harekâtını sâika-ı ihmal ile meydana çıkaramayan ve yahut başka bir şekle kalb veya ânı setr eden müfettişler azl olunur,*”⁵⁶ denilmek suretiyle, görevin gereklerini ihmal nedeniyle yerine getirmeyen ve ilgililerin kusurlu eylemlerini ortaya çıkarmayan müfettişlerin görevden alınacağı kesin bir dille ifade edilmiştir.

Maarif-i Umumiye Nezaretinin 1330/1911 yılında yayınlamış olduğu mezkûr talimatnamenin 15'inci maddesinde, görev esnasında dikkat edilmesi gereken kuralların hemen hemen tamamına şu şekilde yer verilmektedir;

۱۵ . مفتشدر دائره تفتيشيه لری داخلنده معلمین ومأمورین معارفک نزدنده مسافر قالمقدن ، اومأمورک عرض ایدم جکی خدماتی وواقع اوله جق توصیه لری قبول ایتمکدن ووظیفه تفتیشیه ایجابانندن غیرى احوالده کنديلر بله مخبرانده بولتمقدن ممنوعدرلر .

“*Müfettişler dâire-i teftişiyeleri dâhilinde muallimîn ve me'mûrîn-i maarifin nezdinde müsafir kalmaktan, o me'mûrun arz edeceği hidemâtu ve vâkı' olacak tavsiyelerini kabul etmekten ve vazîfe-i teftîşiyeye icâbâtından gayri ahvalde kendileriyle muhâberâta bulunmaktan memnû'durlar.*”⁵⁷

Üzerinden bir asır geçen mezkûr talimatın yukarıya alıntılanan maddesi gereğince; müfettişlerin teftiş görevleri kapsamına giren muallimlerin ve memurların yanında misafir olarak kalmaları, onların sunacağı hizmetleri ve teklif edecekleri tavsiyeleri kabul etmeleri, teftiş vazifesine ilişkin olmayan konularda haberleşmeleri yasaklanmıştır. Bahse konu yasağın ihlal edilmesi halinde yürütülecek olan teftiş görevinde ön yargıların oluşması ve subjektif değerlendirmelerin ortaya çıkması söz konusu olabilecektir.

Diğer taraftan *Mecelle*'nin 1798'inci maddesi gereğince, yürütülen soruşturmanın töhmet altında kalmaması adına hâkimin taraflardan birisini evine kabul etmesi de yasaklanmış, yürütülecek soruşturmalarda hassasiyetle kaçınılması gereken diğer davranışlar da şu şekilde sıralanmıştır:

⁵⁶ BOA, MF-HTF, (*Maarif, Heyet-i Teftîşiyeye*), 1/31, 1/79.

⁵⁷ BOA, MF-HTF, 1/79; ayrıca benzeri bir hüküm için bkz. *Umûr-u Mülkiye Hey'et-i Teftîşiyesinin Sûret-i Teşkiline ve Vezâifine Dâir Nizamnâme ve Talimat* (36 ve 37. maddeler), Hilal Matbaası, İstanbul 1329, s.19.

“Müfettişler, müfettişlik haricinde hiçbir vazife deruhte ve hiçbir muallim ve memura vekâlet ve vazifeleri için hiç kimseyi tevki edemezler”⁶¹ hükmü ile müfettişlik sıfatıyla başka bir vazifenin telifine fırsat tanınmamış, hatta müfettişin yürüteceği görevi bir başka memura vekâlet yoluyla yaptırması dahi yasaklanmıştır.

Diğer taraftan, Maarife bağlı kurumların teftiş işleri ile ilgili olarak Cumhuriyet döneminde hazırlanan mevzuatta da benzer nitelikte hükümlerin yer aldığı görülmektedir. 1339/1923 tarihinde yayımlanan “Maarif Müfettişleri Talimatnamesi”nin 15’inci maddesinde, müfettişlerin kaçınmaları/ictinâb etmeleri gereken maddeler şu şeklide sıralanmıştır;

“maarif ve mektep hademesini şahsi hizmetinde kullanmak, esnâi teftişatta memûrîn ve muallimîn ile resmîyet haricinde muhâbere ve mülâtefede bulunmak, memûrini uzaktan ve yakından husûsî muâyââta tavsît etmek, memûrîn, muallimîn ile ahzu itâ veya herhangi bir ikrâz ve istikrâz muâmelesinde bulunmak”⁶²

Yine 14 Haziran 1341/1925 senesinde onaylanan “Maarif Müfettişi Umûmîlerinin Hukuk, Salâhiyet ve Vezâifi Hakkında Talimatnâme”nin 38’inci maddesinde, 1339 senesinde yayımlanan talimatta yer alan açıklamalara ilave olarak; “muallimlerin ve maarif memurlarının nezdinde misafir kalmak.” da ictinâb edilecek eylemler arasına derc edilmiştir.⁶³ Ayrıca 19 Kanunuevvel 1926 tarihli 536 sayılı *Resmi Ceride*’de yayımlanan “Maarif Vekâleti Müfettişlerinin Hukuk ve Salâhiyet ve Vazifelerine Dâir Talimatname”nin 30’uncu maddesinde de benzer hükümlere yer verildiği görülmektedir.⁶⁴

Diğer taraftan 3 Kânunusani 1927 tarihli “İlk Tedrisat Müfettişleri Talimatnamesi”nin 28’inci maddesinde, yukarıda sıralanan maddelere ilave olarak müfettişlerin “Gidecekleri mahalli ve teftiş edecekleri yerleri işfa etmek, vazife esnasında muallim veya memurlarla laubali muamelelerde bulunmak, isticvâb edilen veya malumatına müracaat olunanları itirâf-ı hakikate mecbur etmek için hilâf-ı vâki ahval ve vukûattan bahsetmek”⁶⁵ şeklindeki fiillerden kaçınmaları emredilmektedir. İfadesine başvuru

⁶¹ BOA, MF-HTF, 1/31; ayrıca benzeri bir hüküm için bkz. *Umûr-u Mülkiye Hey’et-i Teftişiyesinin Süret-i Teşkiline ve Vezâifine Dâir Nizamnâme ve Talimat* (20.madde), s.14.

⁶² Kamil Su, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, Millî Eğitim yay., İstanbul 1974, s.104.

⁶³ Su, a.g.e., s.120.

⁶⁴ *Resmi Ceride*, (19.12.1926), S.536.

⁶⁵ Su, a.g.e., s.236.

kimselerin gerçeği söylemelerini sağlamak için gerçekleşmemiş olay ve durumlardan bahsetmek de etik olmayan bir davranış olarak zikredilmektedir. Nitekim gerçekleşmemiş bir olayı gerçekleşmiş gibi; mevcut olmayan bir bilgiyi de mevcutmuş gibi göstererek itham edilenlerden ya da tanıklardan bilgi almaya çalışmak, yürütülen teftiş ya da soruşturmanın farklı mecralara akmasına sebebiyet verebilecektir. Böylece adil bir hükme varmak da güçleşecektir.

Öte yandan yukarıda zikredilen mevzuatın tamamında, teftiş görevini icra edenler için uyulması zorunlu kılınan ilkelerin icmali mahiyetinde olmak üzere, 20/01/1993 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe giren Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı Tüzüğü'nün 26'ncı maddesinde; "*Müfettişler... Denetim, inceleme ve soruşturma ile görevli buldukları sırada, bu işlerle ilgili kimselere konuk olamazlar, doğrudan veya dolaylı olarak soruşturma ile ilgili olanların hizmet ve ikramlarını kabul edemezler, bunlarla alış veriş yapamazlar ve borç alıp veremezler.*" denildikten sonra, '*beşeri ve sosyal ilişkilerin gerektirdiği hususların*' bu yasakların dışında olduğu özellikle vurgulanmaktadır.⁶⁶ Ayrıca mezkûr tüzük gereğince hazırlanan ve halen yürürlükte bulunan "Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği"nin değişikliğe uğramamış ilk metninin "Müfettişlerin kaçınacakları hususlar" ara başlığı altında yer alan 38'inci maddesinde de benzeri hükümlerin yer aldığı görülmektedir.⁶⁷

SONUÇ

Konu ile alakalı mevzuat hükümlerinde; müfettişlere kaçınmaları emredilen tüm eylemlerin, doğrudan ya da dolaylı olarak teftiş görevi kapsamına giren kişilerle olan münasebetlere ilişkin olduğu dikkate alındığında, zikredilen yasakların teftiş kapsamı dışında olanlar için geçerli olmadığı hükmüne varılabilir. Ancak bu durumda iki husus karşımıza çıkmaktadır. Müfettişin görev nedeniyle bulunduğu mahalde, görevini icra ederken tanıştığı üçüncü şahıslar ile, tanışıklığı ya da arkadaşlık münasebetleri daha öncesinden devam eden şahıslar hakkındaki tavrı ne olmalıdır? Bu hususta en temel belirleyici ölçüt Maarif-i Umumiye Nezaretinin 1330/1911 yılında yayınlamış olduğu "*Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname*"nin 15. maddesinde geçen "*dâire-i teftişleri dâhilinde*" şeklinde belirlenen çerçeve olmaktadır.⁶⁸ Teftiş

⁶⁶ Resmi Gazete, (19.02.1993), S. 21501.

⁶⁷ Su, a.g.e., s.152.

⁶⁸ BOA, MF-HTF, 1/79.

faaliyetinin kapsamına giren kişiler ve bu kişilerle yakın diyalog ya da tanışıklığı olduğu bilinen, ancak teftiş kapsamına dahil olmayan kişilerin de yürütülen görevin objektifliğine ve hakkaniyetine gölge düşürmemek adına, aynı kapsamda değerlendirilmesi isabetli olacaktır. Diğer taraftan teftiş kapsamında olmayan ancak görev nedeniyle intikal edilen mahalde, bir vesile ile tanışılan kişilerle münasebetlerde de mezkûr maddenin dikkate alınması gerekeceği aşikârdır. Nitekim görev esnasında tanışılan ancak yürütülen görev kapsamına girmeyen kişiler; her kim olursa olsunlar “müfettişlik” görevi nedeniyle tanışılan ve bu titre istinaden ikram ya da iletişim teklifi ile muhatap olunan kimselerdir. Bu noktada belki Anadolu ve Rumeli (Tanzimat) Müfettişlerine verilen 1840 tarihli Teftiş Talimatının 9’uncu maddesinde yer alan “*sudan başka hiçbir ikramın kabul edilmemesi*” şeklinde özetlenebilecek ilke ile, bu ilkenin Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu tarafından tevarüs edilen “*ikram edilen ilk çay dışında hiçbir ikramın kabul edilmemesi*” yönündeki teâmülünün devreye sokulması en uygun yol olabilir. Ancak görev sebebiyle gidilen mahallerde, müfettişin daha önceden arkadaşı ya da dostu olan veya akrabalık bağı bulunan kimselerle, şayet görev kapsamına girmiyorlarsa yukarıda belirtilen kuralların dışında ancak makul çerçevede kalmak kaydıyla bir araya gelmesinde, onlardan ikram kabul etmesinde sakınca olmasa gerektir. Nitekim müfettişin de insani ihtiyaçları ve fitratı gereği beşeri ve sosyal yaşantısı olmak zorundadır.

Netice itibariyle teftiş, denetim ve soruşturma görevi yürüten kimselerin görevlerini yürütürlerken dikkate almaları gereken ilkeler, konuyla ilgili olarak makalede değerlendirmeye alınan bazı mevzuat metinleri ve belgeler çerçevesinde şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Görev esnasında ve görev kapsamına giren kişilerle;
  - a) Alış-veriş/ticaret yapmamak, borç alıp vermemek.
  - b) Dikkat çekecek düzeyde şakalaşmamak, laubali davranışlarda bulunmamak.
  - c) Görev dışı konularda haberleşme ve iletişimde bulunmamak.
- 2- Teftiş ya da soruşturma kapsamında olan kişilerin;
  - a) Hediye ve ikramlarını kabul etmemek, ziyafetlerine katılmamak.
  - b) Teklif ettikleri tavsiyeleri ve hizmetleri kabul etmemek.
  - c) Bu kişilerin yanında konaklamamak, kendi evinde misafir etmemek.
- 3- Teftiş ya da soruşturma kapsamında olan kişilere;
  - a) Kızgınlık göstermemek, öfkeli davranmamak.
  - b) Teftiş ya da soruşturmanın sonucunu îmâ edici, ihsâs-ı rey anlamına gelebilecek söz ve davranışlardan kaçınmak.

- 4- Tespit edilen usulsüzlükleri gizlememek.
- 5- Müfettişlik görevi dışında hiçbir görev icra etmemek.
- 6- Kendi görev ve vazifesi ile ilgili olarak kimseye vekâlet vermemek.
- 7- Görev için gideceği mahalli açıklamamak.
- 8- Bilgisine başvuru alanları itirafa zorlamak amacıyla gerçekleşmemiş olay ve durumlardan bahsetmemek.
- 9- Soruşturmanın gizliliğini ihlal etmemek.
- 10- Tarafsızlıktan ayrılmamak, taraflara adil ve eşit muamelede bulunmak.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri;
 MF-HTF: Maarif , Heyet-i Teftişiye, Dosya:1, Gömlek:31.
 MF-HTF: Maarif , Heyet-i Teftişiye, Dosya:1, Gömlek:79.
 İ-DH: İrâdeler , Dâhiliye, Dosya:13, Gömlek:603.

Resmi Yayınlar ve Basın Yayın

Beyânü'l-Hak, (5 Cemaziyeluhra 1328/13 Haziran 1910), c.3, S.64.

Dâru'l- Hilâfeti'l- Aliyye Medresesi-Nizamnâme, Ders Cedveli, Suret-i Tedris ve Kitaplar, Talimatname, Matbaa-ı Ahmet Kamil, İstanbul, 1330-1333.

Düstur, I.Tertip, c.II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Düstur, I.Tertip, c.IV, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1299.

Düstur, 2.Tertip, c.VI, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

İlmiye Salnâmesi, Darülhilafeti'l Aliyye Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1334.

“Medârîs-i İlmiye Nizamnâmesi”, *Sebilürreşâd*, 1337, cilt:XIX, sayı:481.

“*Medârîs-i İlmiye Nizamnâmesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârîsi Nizamnâmesi*”, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1326.

“Maarif Vekâleti Müfettişlerinin Hukuk ve Selâhiyet ve Vazifelerine Dâir Talimatname”, *Resmi Ceride*, 19/12/1926, S.536.

“MEB Teftiş Kurulu Başkanlığı Tüzüğü”, *Resmi Gazete*, 19/02/1993, S. 21501.

Umûr-u Mülkiye Hey'et-i Teftişiyesinin Sûret-i Teşkiline ve Vezâifine Dâir Nizamnâme ve Ta'limât, Hilal Matbaası, İstanbul 1329.

Ta'limât-ı Umûmiye, 7 Zilhicce 1262, İstanbul Hüsrev Paşa Kütüphanesi, Demirbaş No:827.

Kaynak Eserler

Kur'ân-ı Kerim.

AYDIN, Mahir, (2013), *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi-Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2013.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı yay. 3.Baskı, İstanbul 2008.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yay., 10.bs., Ankara, 2005.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., 11.bs., Ankara 1996.

GARETH Morgan, *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*, (çev.Gündüz Bulut), Mess yay., İstanbul 1998, s.103.

İBN MANZUR, *Lisanu'l-Arab*, Dâru'l-Maarif, Kahire, t.y.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu yay., 3.bs., Ankara 1999.

CEVAD Mahmud, *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul 1338.

MUTÇALI, Serdar, *el-Mu'cemu'l-Arabi'l-Hadis*, Dağarcık yay., İstanbul, 1995.

SU, Kamil, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974.

TAYMAZ, Haydar, *Eğitim Sisteminde Teftiş*, Pegema yay. Ankara 2002.

Makaleler

AKYÜZ, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.5, Ankara 1994, s.1-47.

ERDEM, Yasemin T., “Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş”, *OTAM:Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S.26, Ankara 2009, s.55-91.

IŞIK, Nuran Erol, “Bilim, Etik ve Eğitim ilişkisi Üzerine”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, S. 423, 2003/1, s.25-26.

İNCİ, Osman, “Bilimsel Yayın Etiği İlkeleri Yanıltmalar Yanıltmaları Önlemeye Yönelik Öneriler”, *Türk Tıp Dizini, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık*, S. 423, 2009, s.69-89.

RUACAN, Şevket, “Bilimsel Araştırma ve Yayınlarda Etik İlkeler”, (Çevrimiçi) <http://uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum1/sruacan2.pdf>, 20/04/2013.